

JINOYAT-PROTSESSUAL QONUNCHILIKDA “AYBLILIK TO‘G‘RISIDAGI MASALANI HAL QILMAY TURIB JINOYAT ISHINI TUGATISH” MASALASI

Qimatboyev Shavkatjon Furqatzoda

Namagan davlat universiteti yuridik fakulteti 3-bosqich talabasi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlarini ishlab chiqish va amalga oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-maydagi PQ–3723-son qarori bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini takomillashtirish konsepsiyasi qabul qilindi hamda mazkur konsepsiyada asosida jinoyat va jinoyat-protsessidagi ayrim institutlarni takomillashtirish vazifasiga doir masalalar yoritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** O‘zbekiston Respublikasi, jinoyat, jinoyat ishi, qonunchilik, jinoyat protsessi, ayblilik masalasi, rehabilitatsiya.*

Kirish

So‘ngi yillarda jinoyat-protsessual qonunchiligini liberallashtirish hamda takomillashtirish, sud-huquq islohotlarini amalga oshirish jarayonida ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlarini ishlab chiqish va amalga oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-maydagi PQ–3723-son qarori bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini takomillashtirish konsepsiyasi qabul qilindi. Mazkur konsepsiyada asosida jinoyat va jinoyat-protsessidagi ayrim institutlarni takomillashtirish vazifasi belgilangan edi.

Xususan, jinoyat-protsessida “ayblilik to‘g‘risidagi masalani hal qilmay turib jinoyat ishini tugatish” institutini tadqiq etish hamda ularning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda mazkur institutni takomillashtirishning yangicha metodologik asoslarini yaratish muhim ahamiyatga ega.

Material va metodlar

Jinoyat ishini tugatish masalasi qonunchilikda belgilangan bo‘lsa-da, ushbu institut tushunchasi hamda prokuratura organlari va boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan o‘rganish jarayonida amaliyotda yuzaga kelayotgan muammolar sababli ushbu tadqiqot ishida asosan qiyosiy-huquqiy tahlil, shuningdek, kuzatish, umumlashtirish, induksiya va deduksiya metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari

Hozirgi yurisprudensiya talablari asosida “Ayblilik to‘g‘risidagi masalani hal qilmay turib jinoyat ishini tugatish” institutini takomillashtirishda bir nechta vazifalar oldimizda turibdi. Mazkur vazifalarga quyida ko‘rishimiz mumkin:

- 1) jinoyat-protsessual qonunchiligiga ilg‘or xorijiy tajribani implementatsiya qilish orqali “Ayblilik to‘g‘risidagi masalani hal qilmay turib jinoyat ishini tugatish” holatlarini qayta tahlil etish hamda mazkur holatlarni qo‘llash bilan bog‘liq muammolarni o‘rganish;
- 2) zamonaviy yurisprudensiya talablari asosida “ayblilik to‘g‘risidagi masalani hal qilmay turib jinoyat ishini tugatish” holatlarining ayrim turlarini takomillashtirish.

Jinoyat ishini tugatish asoslarini tasniflash nafaqat bir-biriga o‘xshash holatlarni tartibga solishga, balki huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlariga ish bo‘yicha qonuniy, asosli va adolatli qaror qabul qilish uchun har bir asosning protsessual mohiyatini aniqlashga yordam berishga qaratilgan.

Jinoyat ishini tugatish asoslari Jinoyat protsessual kodeksining 83- va 84-moddalarida belgilangan bo‘lib, bunda jinoyat ishini tugatishning 16 ta asosi keltirib

o‘tilgan. Mazkur 16 ta asos qaysidir mezonlarga ko‘ra muayyan tasniflarga bo‘linadi¹ [1, 65–66-b.].

Yuridik adabiyotlarda jinoyat ishini tugatish institutini u yoki bu mezonlarga asosan tasniflash bo‘yicha turli xil qarashlar mavjud. Bu esa bugungi kunga kelib ham jinoyat-protsessual huquqi nazariyasida ushbu institutni tasniflashda yagona to‘xtamga kelishga to‘siq bo‘lmoqda. Zamonaviy yuridik adabiyotlarda jinoyat ishini tugatish asoslari rehabilitatsiya² [2, 88–90-b.] va rehabilitatsiya qilinmaydigan (noreabilitatsiya) [3, 80–85] mezonlarga ko‘ra tasniflashni taklif etadi³.

Jinoyat ishi rehabilitatsiya asoslariga ko‘ra tugatilgan taqdirda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror tomonidan shaxsning jinoyat sodir etishdan oldingi huquqlari, halol nomi, obro‘si sud yoki ma‘muriy tartibda tiklanishi uchun zarur choralar ko‘riladi, jinoyat natijasida unga yetkazilgan zarar qoplab beriladi⁴ [4, 159-b.].

Shu bilan birga, shuni qayd etish joizki, jinoyat ishini rehabilitatsiya asoslariga ko‘ra tugatish vakolati surishtiruvchi, tergovchi, prokurordan tashqari sudda ham mavjud⁵ [5, 20–22-b.].

Shuningdek, jinoyat ishini tugatishda rehabilitatsiya asoslaridan farqli ravishda rehabilitatsiya qilinmaydigan asoslarda ijtimoiy xavfli qilmish sodir etilishi natijasida shaxsga (gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi) yetkazilgan zarar (moddiy, mulkiy, ma‘naviy va boshqa) qoplab berilmaydi, mehnat qilish, nafaqa olish, uy-joydan foydalanish va boshqa shunga o‘xshash huquqlari tiklanmaydi.

¹ Makhmudov S. Termination of criminal proceedings in criminal procedure. Proceedings of the Conferences, 2021, vol. 1, no. 1, pp. 65–71.

² Lavnov M. Institut prekrashcheniya ugolovno delo v sisteme ugolovno-protsessualnogo prava i pravoprimeritelnoy praktiki [The institute of termination of a criminal case in the system of criminal procedure law and law enforcement practice]. PhD thesis. Saratov, 2015, pp. 88–90.

³ Smir A. Modernizatsiya osnovaniy prekrashcheniya ugolovno delo i ugolovno presledovaniya v zakonodatel'stve Rossiyskoy Federatsii i Respubliki Abkhaziya [Modernization of the grounds for the termination of a criminal case and criminal prosecution in the legislation of the Russian Federation and the Republic of Abkhazia]. PhD thesis. Volgograd, 2019, pp. 80–85.

⁴ Khabarova Ye.A. Prekrashcheniye ugolovny kodels delponereabilitiruyush chimosnovaniyam: sistema osnovaniy i garantiy prav uchastnikov protsessa [Termination of criminal cases on non-rehabilitating grounds: a system of grounds and guarantees of the rights of participants in the process]. Abstract of PhD thesis. Yekaterinburg, 2004, pp. 20–22.

⁵ O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksiga sharhlar [Comments on the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan]. Resp. ed. G.A. Abdumajidov. Tashkent, TSIL, 2009, p. 159.

Ayblilik to'g'risidagi masalani hal qilmay turib jinoyat ishini tugatish holatlari hamda ularni qo'llash tartibi xorijiy davlatlarning jinoyat-protsessual qonunchiligida ham, milliy qonunchiligimizda ham belgilab qo'yilgan.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 84-moddasida ayblilik to'g'risidagi masalani hal qilmay turib jinoyat ishini tugatish asoslari keltirilgan bo'lib, mazkur moddada 13 ta holat belgilab qo'yilgan.

Biroq, Jinoyat-protsessual kodeksida jinoyat ishini tugatish tushunchasining mazmun-mohiyati aniq ochib berilmagan. Shunday bo'lsa ham, bir qancha olimlar ushbu tushunchaning mazmun-mohiyatini nazariy jihatdan tushuntirishga harakat qilishgan. Xususan, O.V. Michurin va S.N. Peretokin jinoyat ishining tugatilishi tergovning yakuniy bosqichi ekanligini, unda ishning natijalari chiqarilishini, tergovchining ichki ishonchi shakllantirilishini va ishning har bir holati protsessual hujjatlarda ifodalanganini, to'plangan har bir dalil uchun bo'shliqlar va ziddiyatlar aniqlanishini qayd etishgan ⁶[6, 26-b.].

Biz ham yuqoridagi mualliflarning fikriga qo'shilgan holda shuni aytishimiz mumkinki, mazkur toifadagi ishlar yuzasidan jinoyat ishi u yoki bu sabablarga ko'ra yuqoridagi moddada nazarda tutilgan asoslar mavjud bo'lganda tugatiladi.

R.X. Yakupov jinoyat ishini tugatishning rehabilitatsiya qilmaydigan asoslarini ikki guruhga ajratishni taklif etgan:

- 1) jinoiy javobgarlikdan va jinoiy jazodan so'zsiz ozod qilishni nazarda tutuvchi rehabilitatsiya qilmaydigan asoslar;
- 2) jinoiy javobgarlikdan ozod qilish, uni boshqa javobgarlik choralari bilan almashtirishni nazarda tutuvchi asoslar⁷ [7, 322-b.].

⁶ Michurina O.V., Peretokin S.N. Obespecheniye zakonnosti i obosnovannosti prekrashcheniya ugolovnogo dela [Ensuring the legality and validity of the termination of the criminal case]. *Russian Investigator*, 2016, no. 7, p. 26.

⁷ Yakupov R.Kh. Ugolovnyy protsess [Criminal process]. Moscow, 1998, p. 322.

Tadqiqot natijalari tahlili

Shuningdek, ayblilik to'g'risidagi masalani hal qilmay turib jinoyat ishini tugatish institutining jinoyat-protsessida muhimligi bilan bir qatorda sud-tergov amaliyotida ularni qo'llash bilan bog'liq ayrim muammolar ham yo'q emas.

Quyida mazkur institut bilan bog'liq bo'lgan muammolarni tahlil etishga harakat qilamiz.

Birinchidan, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi 84-moddasi birinchi qismining 1–3- va 8-bandlarida nazarda tutilgan asoslar bo'yicha jinoyat ish tugatiladigan bo'lsa, jabrlanuvchi yoki fuqaroviy da'vogarning mulkiy huquqlari buzilish holatlarini amaliyotda ko'rishimiz mumkin. Fikrimizni quyida asoslashga harakat qilamiz.

Misol uchun, shaxsni javobgarlikka tortish muddati o'tgan bo'lsa, agar ayblanuvchi yoki sudlanuvchi (ayrim holatlarda ularning yaqin qarindoshlari) ariza bilan murojaat qilmas ekan, tergov yoki sud tomonidan shaxsning ayblilik masalasi hal qilinmasdan turib jinoyat ishini tugatish to'g'risida qaror yoki ajrim chiqariladi.

Ushbu holatda fuqaroviy da'vogar yoki jabrlanuvchining mulkiy huquqlari buziladi. Vaholanki, jinoyat ishini tugatish qarorida jabrlanuvchi va fuqaroviy da'vogarga mulkiy huquqlari bo'yicha fuqarolik sudiga murojaat qilish huquqi tushuntirib o'tiladi.

Shaxsga nisbatan jinoyat ishi JPK 84-moddasi birinchi qismining 1–8-bandlari, beshinchi qismining 1-, 3-bandlariga muvofiq tugatilgan holda unga nisbatan fuqaroviy da'vo ko'rmay qoldiriladi va manfaatdor shaxslarga ularning fuqaroviy sud ishlarini yuritish tartibida da'vo qo'zg'atish huquqi tushuntiriladi. Jinoyat ishi apellyatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida yuqorida ko'rsatilgan asoslarga binoan tugatilganda ham, fuqaroviy da'voga nisbatan shunday oqibatlar yuzaga keladi.

Ushbu holatda agar fuqaroviy da'vogar yoki jabrlanuvchi fuqarolik ishlari bo'yicha sudga jinoyat natijasida yetkazilgan zararni qoplashni so'rab murojaat qiladigan bo'lsa, sud tomonidan umumiy tartibda aybsizlik prezumpsiyasiga asosan (chunki surishtiruvchi, tergovchi va prokurorning jinoyat ishini tugatish to'g'risidagi

qarorida yoki sud ajrimida ayblilik masalasi hal qilinmagan bo‘ladi) da’vo talablari qanoatlantirishdan rad etiladi.

Bundan tashqari, Jinoyat-protsessual kodeksining 84-moddasi ikkinchi qismiga ko‘ra, ushbu modda birinchi qismining 1-, 2-, 3- va 8-bandlarida nazarda tutilgan hollarda agar ayblanuvchi, sudlanuvchi yoki vafot etgan ayblanuvchining, sudlanuvchining yaqin qarindoshlari talab qilsa, ishni yuritish umumiy tartibda davom ettirilishi mumkinligi belgilab qo‘yilgan. Bunday hollarda hukm qilish uchun asoslar mavjud bo‘lsa, ayblov hukmi jazo tayinlanmasdan chiqariladi.

Shu sababli ayblanuvchi yoki sudlanuvchining sud tomonidan aybdor deb topilishida fuqaroviy da’vogar yoki jabrlanuvchi ham mulkiy tomondan manfaatdorligini inobatga oladigan bo‘lsak, tergov yoki sud tergov amalda davom ettirilib, ayblanuvchi yoki sudlanuvchining aybdorlik masalasini ko‘rib chiqishda ularga ham ariza bilan murojaat qilish huquqi mavjudligining kiritilishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Ikkinchidan, Jinoyat-protsessual kodeksi 84-moddasi birinchi qismining 3-bandida ayblanuvchi yoki sudlanuvchi vafot etgani sababli ayblilik masalasini hal qilmasdan jinoyat ishining tugatilishi mumkinligi ko‘rsatilgan. Biroq bugungi kunda sud-tergov amaliyotida gumon qilinuvchining vafot etish holatlari ham mavjud ekanligini unutmaslik kerak.

Amaldagi Jinoyat-protsessual kodeksida surishtiruv, tergov yoki sud davomida gumon qilinuvchi vafot etgan taqdirda jinoyat ishini hal etish tartibi aniq belgilab qo‘yilmagan.

Bugungi kunda esa gumon qilinuvchi vafot etgan hollarda vakolatli organlar tomonidan unga dastlab sirtdan ayb e‘lon qilinadi, keyin ushbu jinoyat ishi ayblanuvchining vafot etgani munosabati bilan ayblilik masalasi hal qilinmasdan tugatish amaliyoti qo‘llanadi.

Biroq agar jinoyat ishi qo‘zg‘atilmagan bo‘lsa, shaxs ayblanuvchi maqomida bo‘lishi mumkin emas. Bu esa Jinoyat-protsessual kodeksi 84-moddasida ko‘rsatilgan normalarga zid hisoblanadi. Shunga ko‘ra, ayblilik masalasini hal qilmasdan jinoyat

ishini tugatish uchun vafot etganligi asos bo'lgan shaxslar doirasini kengaytirish taklif qilinmoqda. Shu sababli gumon qilinuvchi vafot etganligi holatini ham ayblilik to'g'risidagi masalani hal qilmay turib jinoyat ishini tugatish asoslaridan biri sifatida Jinoyat-protsessual kodeksi 84-moddasiga kiritsak, maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, qonuniylik prinsipining amalda tatbiq etilishiga xizmat qiladi.

Xulosalar

Tahlil natijalari yuzasidan ayblilik to'g'risidagi masalani hal qilmay turib jinoyat ishini tugatishni takomillashtirish maqsadida quyidagilar taklif etiladi:

Jinoyat-protsessual kodeksida jinoyat ishini tugatishning ikki xil tartibi mavjud.

Bular:

- a) reabilitatsiya asoslariga ko'ra jinoyat ishini tugatish asoslari (Jinoyat-protsessual kodeksining 83-moddasi);
- b) ayblilik to'g'risidagi masalani hal qilmay turib jinoyat ishini tugatish asoslari (Jinoyat-protsessual kodeksining 84-moddasi).

Qonunchiligimizda reabilitatsiya asoslarining 3 ta, reabilitatsiya qilinmaydigan (noreabilitatsiya) asoslarning 13 ta turi belgilab qo'yilgan.

Demak yuqoridagilarga asoslangan holda, jinoyat ishini tugatish asoslarini reabilitatsiya va noreabilitatsiya mezonlari bo'yicha tasniflash jinoyat ishini tugatishning huquqiy oqibatlariga bog'liq. Qolaversa, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi 84-moddasi birinchi qismining 1-3-, 8-bandlarida nazarda tutilgan asoslar bo'yicha jinoyat ishi tugatiladigan bo'lsa, jabrlanuvchi yoki fuqaroviy da'vogarning mulkiy huquqlari buzilish holatlarini hisobga olib, jabrlanuvchi yoki fuqaroviy da'vogarga ham (xuddi ayblanuvchi, sudlanuvchi yoki vafot etgan ayblanuvchin ing, sudlanuvchining yaqin qarindoshlari singari) ishni yuritishni umumiy tartibda davom ettirish bo'yicha ariza yoki iltimosnoma bilan murojaat qilish huquqini berish lozim.

REFERENCES

1. Makhmudov S. Termination of criminal proceedings in criminal procedure. Proceedings of the Conferences, 2021, vol. 1, no. 1, pp. 65–71.
2. Lavnov M. Institut prekrashcheniya ugolovno delo v sisteme ugolovno-protsessualnogo prava i pravoprimenitelnoy praktiki [The institute of termination of a criminal case in the system of criminal procedure law and law enforcement practice]. PhD thesis. Saratov, 2015, pp. 88–90.
3. Smir A. Modernizatsiya osnovaniy prekrashcheniya ugolovno delo i ugolovno presledovaniya v zakonodatel'stve Rossiyskoy Federatsii i Respubliki Abkhaziya [Modernization of the grounds for the termination of a criminal case and criminal prosecution in the legislation of the Russian Federation and the Republic of Abkhazia]. PhD thesis. Volgograd, 2019, pp. 80–85.
4. Khabarova Ye.A. Prekrashcheniye ugolovny kodels delponereabilitiruyush chimosnovaniyam: sistema osnovaniy i garantiy prav uchastnikov protsessa [Termination of criminal cases on non-rehabilitating grounds: a system of grounds and guarantees of the rights of participants in the process]. Abstract of PhD thesis. Yekaterinburg, 2004, pp. 20–22.
5. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksiga sharhlar [Comments on the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan]. Resp. ed. G.A. Abdumajidov. Tashkent, TSIL, 2009, p. 159.
6. Michurina O.V., Peretokin S.N. Obespecheniye zakonnosti i obosnovannosti prekrashcheniya ugolovno delo [Ensuring the legality and validity of the termination of the criminal case]. *Russian Investigator*, 2016, no. 7, p. 26.
7. Yakupov R.Kh. Ugolovnyy protsess [Criminal process]. Moscow, 1998, p. 322